

Recenzja naukowa

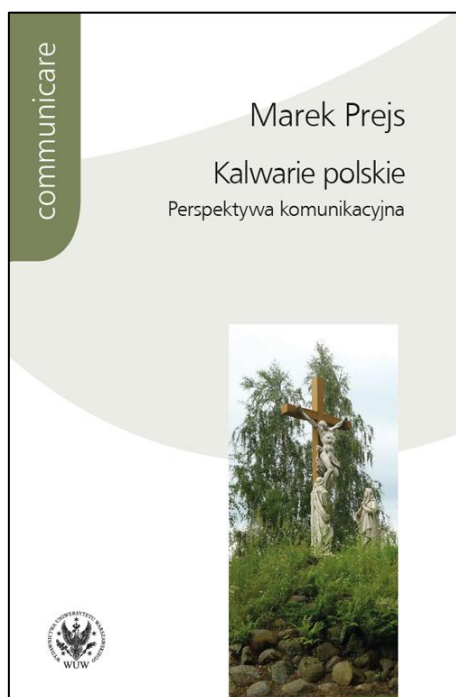
Kalwarie polskie. Perspektywa komunikacyjna

Paweł Plichta

Uniwersytet Jagielloński

pawel.plichta@uj.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-6976-9350>

Autor: Marek Prejs

Wydawca: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

Rok wydania: 2022

Seria: Communicare – historia i kultura

Liczba stron: 298

ISBN: 978-83-235-5596-4

Lista określeń takich jak: „Polska Jerozolima”, „Jerozolima Warmińska”, „Jerozolima Kujawska”, „Jerozolima Kaszubska”, „Jerozolima Wschodu”, „Jerozolima Wileńska”, „Jerozolima Dolnośląska”, „Jerozolima Śląska” świadczy o rozległym geograficznie i symbolicznie zjawisku kulturowo-religijnym. Powstające na przestrzeni kilku wieków polskie kalwarie stanowią element dziedzictwa, celu pielgrzymek i wypraw, które bez wątpliwości można uznać za formę turystyki kulturowej. Znalezienie się w takiej „enklawie Ziemi Świętej” wymaga jej zrozumienia i interpretacji. O kalwariach napisano sporo, jednak recenzowana praca pt. *Kalwarie polskie. Perspektywa komunikacyjna* to ważna i interesująca próba analizy zjawiska w tytułowym kontekście komunikacyjnym.

Autorem monografii jest prof. dr hab. Marek Prejs, znany uczony i wykładowca Uniwersytetu Warszawskiego. Jak sam przyznaje, fragmenty książki „w swojej pierwotnej i odmiennej redakcji” były wcześniej publikowane jako samodzielne

artykuły [s. 276¹]. Niemniej decyzję o przygotowaniu monografii należy uznać za trafną. Praca może i powinna stać się lekturą obowiązkową nie tylko wśród osób badających dziedzictwo kulturowe i religijne, pielgrzymki i turystykę kulturową, pasjonatów, ale też przewodników grup turystycznych i pielgrzymkowych, osób zarządzających konkretnymi obiektami związanymi z tematyką pasyjną.

Recenzowana praca składa się z sześciu rozdziałów poprzedzonych wstępem, po których umieszczono: zakończenie [s. 266-275], notę bibliograficzną z opisem wykorzystanych fragmentów publikowanych wcześniej w samodzielnych artykułach [s. 276], bibliografię [s. 277-283], indeksy osób i nazw geograficznych [284-291] oraz spis 125 autorskich ilustracji [s. 292-296]. Ten ostatni element wskazuje na bogactwo materiałów ilustracyjnych, co stanowi znakomite – warto dodać – merytorycznie uzasadnione uzupełnienie rozważań. Krytyczna uwaga dotyczy bibliografii, która – wobec wskazanych pierwodruków – ostatni z 2018 roku i faktu wydania monografii w 2022 roku – paradoksalnie uwzględnia tylko prace do 2016 roku.

Już na pierwszych stronicach zdefiniowany został fenomen kalwarii i wskazany zakres prowadzonych badań. Autor we „Wstępie” [s. 7-14] proponuje spojrzeć „na kalwarię polskie jako specyficzny tekst kultury, którego funkcją jest przekazywanie pewnego zespołu informacji” [s. 8], przy czym komunikat z uwagi na założenia kalwaryjskie nie jest prosty i jednoznaczny. Wobec tego Marek Prejs wykorzystał teorię komunikacji, przywołując prace Marshalla McLuhana (1911-1980), Jacka Goddy’ego (1919-2015), proksemikę Edwarda Thitchella Halla (1914-2009) oraz badania nad kulturą pamięci Jana Assmanna (1938-2024), Maurice’a Halbwachsa (1877-1945), Paula Connertona (1940-2019), Paula Ricoeura (1913-2005), i założył do pewnego stopnia za Andrzejem Mencwelem, że „pojęcie komunikacji to wszelkie formy porozumienia człowieka z człowiekiem, historycznie zmienne i wciąż ewoluujące” [s. 13]. Zdefiniowanie „kalwarii polskich” jako znajdujących się „obecnie na terenie naszego kraju niezależnie od ich historycznego pochodzenia” wyłączyło z analiz np. Kalwarię Wileńską. Szkoda, że obok innych europejskich przykładów nie pojawiały się odniesienia do zrealizowanego projektu biskupa Jerzego Białłozora (1622-1665).

Pierwszy rozdział „Kalwaria jako system «przestrzennych podpór» pamięci kulturowej” [s. 15-29] traktuje o symboliczno-transformacyjnym konstrukcie myślowym dotyczącym Jerozolimy. Co więcej, złożony i wieloetapowy proces rozpoczął się w samym Świątym Mieście, a następnie został transponowany i przystosowany

¹ Zapis wyłącznie numerów stron oznacza odwołania do recenzowanej pracy.

także za sprawą inicjatorów i fundatorów do lokalnych warunków geograficzno-kulturowych.

W rozdziale „Nie od razu kalwarię zbudowano” [s. 30-71] Marek Prejs analizuje wpływ literackich motywów m.in. Albrychta Stanisława Radziwiłła (1593-1656), Stanisława Grochowskiego (1542-1612), Kaspra Miaskowskiego (1549-1622), Szymona Starowolskiego (1588-1656) na wyobrażenia i podtrzymywanie przekonań o tym, że „na terenie włości należących do wojewody krakowskiego Mikołaja Zebrzydowskiego «odnaleziono» (czy też lepiej – rozpoznano) «Jeruzalem, jakie było za czasów Chrystusa»” [s. 31]. W dalszej części Autor wskazuje na inne źródła pamięci kulturowej stanowiące element struktury komunikacyjnej kalwarii. Są to zapisy kronikarskie Ludwika Boguskiego (†1618), prace Mikołaja ze Skarbimierza, Franciszka Dzielowskiego (ok. 1630-1681), Abrahama Roźniatowskiego (1581-1665). Oprócz Kalwarii Zebrzydowskiej analiza obejmuje także wybrane, oryginalne obiekty i elementy symboliczne z kilku polskich kalwarii, wskazujące na zróżnicowanie konkretnych ich realizacji. Rozważania prowadzą do konkluzji o XVII-wiecznym triumfie wzorca mapy Adrychomiusza [Christian Kruik van Adrichem vel Christianus Crucius Adrichomius, 1533-1585].

O przekształceniach i zmianach w podejściu do tytułowego fenomenu traktuje trzeci rozdział „Pamięć o Adrychomiuszu i «orkiestralna» koncepcja komunikacji” [s. 72-118]. Pokazanie różnic założeń polskich kalwarii powstających w XVIII i XIX wieku dowodzi odchodzeniu od „świętych miar jerozolimskich” i realizacji niekiedy śmiałych projektów – jak np. kaplice w stylu przemysłowym Kalwarii Piekarskiej czy kaplice Kalwarii Ujskiej reprezentujące „sztukę kiczu [...] w rozumieniu Abrahama Molesa” [s. 96].

Kolejny rozdział monografii „Zapomniany mnemotopos” [s. 119-166] został poświęcony współczesnym XX i XXI-wiecznym sposobom realizacji kalwarii, w których dwie przestrzenie święta i rzeczywista zdają się współistnieć zgodnie i tolerancyjnie [por. s. 119]. Kalwaria Panewnicka, Kalwaria Getrzwałdzka, Kalwaria Kodeńska, Głogota Beskidów, Kalwaria w Wąsoszu Górnym, Kalwaria w „powstańczych” Wierszach na obrzeżach Puszczy Kampinoskiej, *Głogota Jasnogórska* Jerzego Dudy-Gracza, Kalwaria w Kurzętniku to przykłady wskazujące na kulturowe zapomnienie wzorca „Jeruzalem, jakie było za czasów Chrystusa”. Autor, stwierdzając ich osobliwości, pokazuje jednak każdorazowo wartość tego dziedzictwa, stanowiącego *signum temporis* współczesności. Warto dodać, że obcowanie z tymi realizacjami i ich

odczytywanie staje się w pełni możliwe przy znajomości tradycji, od której założeń ich twórcy tak daleko odeszli.

W perspektywie teatralizacji i oralizacji programów treściowo-ideowych założeń kalwaryjskich Autor na przekonującym tle historycznym ścierających się nurtów w obrębie chrześcijaństwa pokazał dynamikę zmian dotyczących zarówno religijnej, jak i kulturowej tożsamości [s. 167-229]. W tym miejscu należy wskazać na przydatność rozważań dla osób świeckich i duchownych oprowadzających innych po kalwariach. Wątki przedstawione w tej części monografii mogą bowiem zostać z powodzeniem wykorzystane w narracjach przewodnickich przygotowujących uczestników pielgrzymów i turystów do kontaktu z tym szczególnym elementem wielowiekowego dziedzictwa, którego aktorami – także w sensie dosłowny – stają się oni sami, przemierzając kolejne stacje.

W perspektywę turystyki kulturowej z oczywistych względów wpisują się także rozważania ostatniego rozdziału „Motoryka i werbomotoryka wspinania” [s. 230-265]. Przywołanie konkretnych kalwarii i *sacri monti*: Varello Sesia koło Mediolanu, San Vivaldo koło Florencji, Pollença na Majorce, Guimarães, Bom Jesus do Monte na obrzeżach Bragi – czyli modelu południowoeuropejskiego – stanowi punkt odniesienia dla polskich realizacji i ich odmienności. Jedynie Kalwaria Wambierzycka realizuje te założenia. W pozostałych przypadkach, od polskiej „Kalwarii Matki” poczynając, istotną rolę pełni sposób przemieszczania – wchodzenie, wspinanie, które uruchamia pamięć nawykową. Wstępowanie w obszar Golgoty łączone jest i kumulowane z przypominaniem wysiłku, rozmaitych wcześniejszych wspinaczek [por. s. 243]. Nawet tam, gdzie założenia kalwaryjskie zostały zrealizowane na terenie płaskim, np. Kalwaria Krzeszowska, istnieje „ekwiwalent angażujący nasze ciało” [s. 253]. Zainteresowani tym, jak efekt wertykalności został uzyskany w tych przypadkach, dowiedzą się, sięgając po prezentowaną monografię.

Syntetycznie „Zakończenie” [s. 266-275] stanowi przekonującą zachętę Marka Prejsa do głębszego poznania eksplorowanej przez niego problematyki, także wobec wielu nierozstrzygniętych jeszcze kwestii badawczych. Z racji miejsca publikacji recenzji uzasadnione jest zacytowanie stwierdzenia Autora monografii, pod którym podpisuje się z przekonaniem piszący te słowa „[...] warto, żeby pielgrzymi i turyści odwiedzający te miejsca zwrócili baczniejszą uwagę na wielopiętrowy i zróżnicowany język, którym przemawiają do nich te krajobrazowo-architektoniczne założenia. Język przestrzeni, architektury, rzeźby, obrazu, słowa, gestu teatralnego czy właściwych tym

miejscom praktyk cielesnych. Gdy nauczymy się tego wewnętrznego języka tekstu kalwarii, zawsze się będziemy czuć tam «jak w domu» niezależnie od liczby kaplic, kształtu i przebiegu kalwaryjskich «drózek» i terenu, w którym została ona rozlokowana” [s. 275].